

NAGYBERUHÁZÁSOK ÉS ÖRÖKSÉGVÉDELEM MAGYARORSZÁGON AZ ELMÚLT 20 ÉVBEN... ÉS MA

GYUCHA ATTILA

A nagyberuházásokhoz kapcsolódó, a régészeti örökség védelmét célzó feladatellátás a magyar régészet egy viszonylag fiatal, szolgáltató célú ágát jelenti. Cikkünkben ennek a területnek mintegy két évtizedes, fordulatokban gazdag történetét foglaljuk röviden össze, különös hangsúlyt fektetve a jelenlegi, tragédiával fenyegető folyamatokra.

Az 1989-ben lezajlott gyökeres politikai változások az örökségvédelemre is alapvető hatást gyakoroltak. Az 1990-es évek közepétől korábban ismeretlen kihívásokkal, az egyre gyorsuló ütemű infrastrukturális fejlesztésekhez kapcsolódó örökségvédelmi feladatokkal kellett szembenéznie a magyar régészetnek. Az európai kulturális örökség védelmét egységes keretbe foglaló Valetti Egyezményhez történő csatlakozást követően Magyarországon 2001-ben került elfogadásra a beruházásokkal összefüggő régészeti tevékenységet is részletesen szabályozó örökségi törvény.

Az elmúlt 20 évben a beruházásokhoz kapcsolódó örökségvédelmi feladatok ellátásának vonatkozásában eltérő szerkezeti elképzelések érvényesültek. 1990 és 2007 között a 19 megyei múzeumi szervezet – Budapest területén pedig a Budapesti Történelmi Múzeum – végezte el a beruházásokat megelőzően szükségessé váló régészeti feltárásokat. 2000-től kezdődően ezen folyamatokkal párhuzamosan a muzeális intézmények költségvetése – eltérő, de gyakran drámai mértékben – minden évben csökkent. Ez végül egy idővel kritikussá váló, torz gyakorlat kialakulását idézte elő az örökségvédelmi feladatellátás területén: a megelőző feltárásokból származó bevételek a feltárt leletanyag megfelelő feldolgozása helyett gyakran közvetlen intézményfenntartásra fordítottak. Országosan jellemző, általános problémaként jelentkezett még a raktárkapacitások hiánya, valamint az intézményenként eltérően megszabott szolgáltatási díjak gyakorlata is.

2007-ben a Kulturális és Oktatási Minisztérium életre hívta a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálatot (KÖSZ), amely az ország teljes területén átvette a nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti feladatellátást, míg a megyei múzeumokra a kisebb léptékű projektek feltárásai hárultak. A KÖSZ öt regionális irodáján keresztül országosan egységes szakmai protokollokat és árszabást alkalmazott a feltárások, azok dokumentálása és a leletanyag-feldolgozás során. Ugyanakkor a szervezet létrehozását nem előzte meg szakmai egyeztetés, illetve – főképpen a fentiekben említett torz szisztémából eredő finanszírozási gondok, a bevételek vélt avagy valós csökkenése okán – a megyei múzeumok egy része nem kívánt együttműködni a szervezettel.

2010-ben az újonnan megalakult kormány egyik első intézkedése volt a nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti feladatellátás korábbi, decentralizált rendszerének visszaállítása. A KÖSZ-t felszámolták, jogutód intézményként a Magyar Nemzeti Múzeum fiáléjaként hozták létre a Nemzeti Örökségvédelmi Központot. A megyei múzeumok visszakapták ugyan a beruházásokhoz kapcsolódó feltárások elvégzésének lehetőségét, ugyanakkor a kulturális örökség védelméről szóló törvény 2011 novemberében elfogadott – újból valódi szakmai egyeztetések nélkül véghezvitt – módosításával az állami nagyberuházások illetve a közérdekűnek nyilvánított beruházások körében a munkaterületeken található régészeti lelőhelyek védelmének lehetősége radikálisan lecsökkent. A mintegy kéttucat hazai, európai és nemzetközi örökségvédelmi szervezet rendkívül heves tiltakozását kiváltó jogszabály-módosítás a megelőző feltárások elvégzésére 30 napos határidőt szabott és a beruházási költség mindössze 1%-át irányozta elő a feltárások és egyéb, kapcsolódó örökségvédelmi feladatok ellátására (a korábbi szabályozás *minimum* 0,9%-ról rendelkezett). A novemberi módosítás mindezt még azzal a kikötéssel is megfejelte, hogy – függetlenül az adott beruházás léptékétől – az örökségvédelmi költségek nem haladhatják meg a projektenkénti nettó 200 millió forintot, azaz egy nagyobb budai ház értékét.

A szabályozás a nemzeti örökségre nézve súlyosan káros voltának illusztrálására talán elégséges annyit megjegyezni, hogy az elmúlt évek tapasztalatai szerint az olyan nagy volumenű beruházások esetében, mint egy-egy autópálya-szakasz megépítése, a megfogalmazott időbeni korlátozás – a rendkívül lassú, gyakran évekre is elhúzódó területszerzések miatt – szimplán értelmezhetetlen. A megszabott összeghatár a valós feltárási költségek mindössze 5–10%-át jelenti, ami az örökségvédelem nyelvére lefordítva a beruházási területekre eső régészeti lelőhelyek 90–95%-os pusztulását vetíti előre. A valódi helyzet azonban még ennél is súlyosabb, hiszen ebből a keretösszegből kellene fedezni a kivitelezés régészeti felügyeletét, valamint például a feltárást bizonyos speciális körülmények fennállása esetén helyettesítő – a hazai gyakorlattól teljesen idegen, a mai napig nem definiált – ún. elfedést.

A törvény módosítása azonban nem csupán az örökségvédelem kezét köti gúzsba, hanem a beruházókét is. Az átmeneti rendelkezések passzusai között ugyanis egy olyan további kitétel is szerepel, mely szerint a folyó, a törvény hatálya alá eső projektek esetén a nevezett összeghatárt elért régészeti feltárásokat fel kell függeszteni. Az egyes lelőhelyek további sorsának, feltáráruk finanszírozhatóságának eldöntését a jogszabály egyenesen a kormány kezébe adja.

A törvény (be)tarthatatlansága immáron nem csupán szakmai körökben mondatott ki, hanem a döntéshozói és a beruházói oldal irányából is több alkalommal megfogalmazódott. A tavasz beköszöntével az örökségvédelmi és a kivitelezési munkáknak

egyaránt folytatódniuk kellene, azonban a 200 milliós összeghatárt túllépett, országszerte több mint 20 projekt esetében kínos patthelyzet látszik kialakulni. A feltárások a hatósági avagy kormány szintű döntésekig nem folytathatóak, ugyanakkor – mivel a régészeti örökség védelmét a Magyarország által ratifikált nemzetközi egyezmények, a nevezett törvény, illetve a Btk. is világosan kimondja – a lelőhelyek nem is pusztíthatóak el; azaz feltárások nélkül a kivitelezési munkák sem haladhatnak előre, amely szituáció elhúzódása viszont a beruházások meghiúsulásával fenyeget. Az európai szinten is páratlan – szakmai körökben csak Lex Buldózerként emlegetett –, Magyarország nemzetközi kötelezettségvállalásaival is ellentétes törvény által előidézett, egyre feszültebb légkörben az örökségért aggódók a beruházások útjába került lelőhelyek eldózerolásától tartanak.

A Magyar Régész Szövetség a helyzet hosszú távú megoldására januárban egy olyan, a szakma által – rég nem látott módon – egyöntetűen támogatott javaslatcsomagot juttatott el a döntéshozókhoz és a beruházókhoz, amely szigorú és kiszámítható, de az európai értékrendhez méltó kereteket szabva a régészeti feladatellátásnak garanciát jelenthet az örökségvédelmi és beruházói érdekek összehangolására. A koncepciót – sokak számára váratlanul – mind a beruházói, mind a politikai oldal kedvezően fogadta, melynek eredményeképpen a döntéshozói oldalról a Szövetség felkérését kapott annak törvényjavaslattá alakítására. A törvényjavaslat végül március elején a döntéshozók asztalára került.

Jelen cikk első változata mintegy másfél hónappal ezelőtt ezzel a pozitív fordulattal kecsegtető momentummal zárult. Az események azonban időközben más, a korábbiaknál is fenyegetőbb irányt vettek a kulturális örökség védelméről szóló törvény a Parlament által – a szakmai és politikai oldalról érkező éles kritikák ellenére is – április 23-án megszavazott újabb módosításával. Az új szabályozás a nagyberuházások teljes körére nézve immáron projektenként nem nettó, hanem bruttó 200 milliós összeghatárról rendelkezik, amely további 27%-kal kurtítja meg a kulturális örökségünk védelmére felhasználható pénzügyi forrást. Emellett a módosított törvény az ásatások első ütemének elvégzésére, a felső humuszréteg eltávolítására mindössze 10 napot hagy a próba- és a megelőző feltárások esetében egyaránt. Érzékeltetve ennek az újabb, teljes mértékben a valóságtól elrugaszkodott elképzelésnek a lényegét, megjegyzendő, hogy egy munkagép naponta átlagosan 1000 m² terület humuszolását tudja elvégezni. Azaz az előírt 10 nap során hiába dolgoznak majd a régészek például egy autópálya nyomvonalában a maximumnak tekinthető 5 munkagéppel lelőhelyenként, 50.000 m²-nél nagyobb területet nem lesznek képesek megnyitni. Márpedig a lelőhelyek jelentős része esetében a nyomvonalba eső kiterjedés bőven meghaladja ezt az értéket. A törvénybe tehát immáron a sokadik olyan kitétel került bele, amely kifejezetten akadályozza a kulturális örökség megmentését. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a beruházásokhoz kapcsolódó régészeti feladatellátást jelenleg végző megyei múzeumi szervezetek április elején kormányhatározat formájában napvilágot látott, június végén bekövetkező megszüntetésével az örökségvédelmi munkák szervezeti struktúrája is bizonytalanná válik.

Az elmúlt mintegy fél évben született, a nemzeti örökség védelme iránt való elkötelezettséget nyomokban sem tartalmazó döntések megsemmisíteni látszanak a korábban számos tekintetben európai szinten is példaadó régészeti örökségvédelmet Magyarországon. Ez a tévutak sokaságából összegyűrt útvesztő bizonyosan visszafordíthatatlan károkat okoz majd nemzeti örökségünkben, és immáron nemzetközi szinten vált riasztó példájává e terület hozzá nem értő – és egyes elemeiben a cinizmust sem nélkülöző – kezelésének. Jelen pillanatban bízni csak a régészeti lelőhelyek pusztítását tiltó – még létező – jogszabályokban, de főleg a szakmai és civil összefogás erejében lehetséges. A józan észben már nem érdemes...